

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН СЎНГ ФАРҒОНА ВИЛОЯТИДА ПАХТА ЯККАҲОКИМЛИГИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ

Г. Хасанбоева

Фарғона давлат университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада иккинчи жаҳон урушидан сўнг Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида Фарғона вилоятининг ўрни ёритилган. Шу билан бирга вилоятда пахта яккаҳокимлигининг кучайтирилиши ва унинг салбий оқибатлари илмий адабиётлар асосида ўрганилган.

Калит сўзлар: Фарғона вилояти, пахта яккаҳокимлиги, совет ҳукумати, қишлоқ хўжалиги, аграр сиёсат, қўриқ ерлар, пахта хомашёси.

КИРИШ

Маълумки, Россия империяси ҳукмронлиги ҳамда совет даврларида Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг муҳим тармоғи сифатида фақатгина пахтачилик ривожига алоҳида эътибор берилди. Россия империяси мустамлакачилиги андозасидаги аграр сиёсат совет ҳокимияти йилларида ҳам изчил тарзда давом эттирилиб, республика марказнинг пахта хомашё базасига айлантирилди, ялпи ҳосилни кўпайтириш ва етиштирилган пахта, пилла, қорақўл тери, мева-сабзавот, полиз маҳсулотлари доимий равишда собиқ Иттифоқ хирмонига ташиб кетилди. Тайёрланган пахта маҳсулоти асосан Россия ҳамда бошқа Европа мамлакатларидаги тўқимачилик корхоналарини, кимё-фармацевтика, ҳарбий соҳаларини хомашё билан мунтазам равишда таъминлашга қаратилди. Ушбу мустамлакачилик характеридаги сиёсат айнан Фарғона водийсидаги соҳани тараққий эттиришга ҳам йўналтирилди. Чунки водий ҳудудларида пахта етиштириш учун қулай иқлим шарт-шароитлари мавжуд эди. Бу эса совет ҳокимиятининг аграр соҳада амалга оширган иккиёқлама сиёсати мазмун-моҳиятига тўла мос келарди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Чунки, пахта яккаҳокимлиги Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ривожланишини ортда қолдирди. Яъни, марказнинг иқтисодий жабҳадаги ўзбошимчалиги уруш йилларида эътиборсиз қолган ўзбек қишлоқларига салбий

таъсир кўрсатган эди. Чунки уруш даврида имкон даражада қишлоқдан (озиқ-овқат, хомашё, ишчи кучлари ва ҳоказо) олинди, аммо қишлоққа берилмади. Натижада, урушдан кейинги йилларда Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг тинч қурилишга ўтиши мураккаб халқаро вазиятда кечди. Ўзбекистон халқлари олдида ҳарбийлашган қишлоқ хўжалигини тинч қурилиш йўлига солиш, уни урушдан олдинги даражага етказиш ва ривожлантириш каби мураккаб вазифалар турар эди. Хусусан, марказ манфаатига бўйсундирилган республика иқтисодиётини ривожлантиришга қаратилган вазифалар белгиланди. Бу борада ўзбек халқнинг меҳнатсеварлиги, сабр-тоқатлилиги ва тинчликсеварлиги каби фазилатлар муҳим рол ўйнади.

“Иқтисодиёт олдида қўйилган энг муҳим вазифалар Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг 1946 йил августида чиқарилган 8-сессиясида қабул қилинган. Ушбу вазифалар 1946-1950 йилларга мўлжалланган режада белигиланди. Бунга кўра, халқ хўжалигининг барча соҳаларига 3 млрд. 900 минг сўм капитал маблағ ажратилди. Саноатни ривожлантириш республика иқтисодиётининг етакчи соҳаси пахтачиликни ривожлантиришга қаратилди.¹” Иқтисодиётни тиклаш қишлоқ хўжалигида айниқса, пахтачилик соҳасида қийин кечди. Совет ҳукуматининг пахтачиликни ривожлантириш тўғрисидаги ўнлаб қарорлари ЎзССРда изчиллик билан амалга оширилмади. Шунинг учун ҳам кутилган натижани бермади. Натижада, 1947-1948 йилларда пахта тайёрлашнинг давлат режаси бажарилмади. Бироқ, 1949 йилдан бошлаб аҳвол бирмунча ўзгарди. Шунингдек, 1950 йилда 2 млн 222 минг тонна пахта етказиб берилди, ҳосилдорлик 20,7 центнерга етди. Лекин, деҳқончиликнинг бошқа соҳаларда экин майдоннинг қисқартирилгани оқибатида ғалла ва сабзавот тайёрлашда кутилган натижага еришилмади.

Айниқса, пахтага эътибор кучайди, кўплаб янги ерлар ўзлаштирилди қишлоқ хўжалигида полиз ва сабзавот экинлари камайди. Оқибатда, қишлоқ хўжалигида совет аграр сиёсатининг тобора янги зарарли иллатлари ўзини намоён қила бошлади. Қишлоқ хўжалигини юксалтириш учун йирик маблағ талаб қилинар эди. Бироқ, улар етарлича берилмас эди. Бу пайтда Ўзбекистон аҳолиси пахта етиштириш билан бир қаторда қишлоқ хўжалигининг бошқа тармоқларини ҳам етиштирилишидан манфаатдор эди. Шу сабабли республика аҳолисининг моддий аҳволини яхшилашга ёрдам берадиган озиқ-овқат экинларини маълум миқдорда етиштиришга эътибор берилди. Бу ҳол еса

¹ Муртазаева Р. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент.: Янги аср авлоди, 2003 – 503бет.

марказнинг пахта яккаҳоқимлигини кенгайтиришга қаратилган йўлига зид келади. Марказнинг йўл-йўриқларига мувофиқ устунлик фақат пахтачиликка қаратилди. Шунингдек, белгиланган режани бажариш йўлида миллий раҳбарларга ва пахтазорларда оғир меҳнат қилаётган қишлоқ меҳнаткашларига нисбатан жазо тазйиқлари кучайтирилди. Натижада, 1952 йилда Ўзбекистон давлатга 2 млн. 367 минг т. пахта топширди, бу 1940 йилдагига нисбатан деярли икки барабар кўп эди

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Пахта яккаҳоқимлигини мустаҳкамлашга қаратилган бу сиёсат республика қишлоқ хўжалигининг умумий аҳволига жиддий таъсир кўрсатди. Пахтадан тобора кўпроқ ҳосил олишга эришиш учун янги ерлар ўзлаштирилди ва бу ерларда ҳам пахта етиштириладиган бўлди. Иттифоқ органлари томонидан 1956 йил 6-августда “Ўзбекистон ССР ва Қозоғистон ССР да Мирзачўлнинг кўриқ ерларини ўзлаштириш тўғрисидаги қарор²” қабул қилинди. Мазкур қарорга мувофиқ еса 1962 йилга келиб Мирзачўлда 300 минг гектар кўриқ ерларлар ўзлаштирилиши ва 34 пахтачилик давлат хўжаликлари ташкил этиш мўлжалланган эди. Кўйилган вазифаларнинг бажарилишини таъминлаш учун Ўз ССР министрлар кенгаши хузурида Мирзачўлни суғориш ва ўзлаштириш бўйича бошқарма ташкил этилди. Бошқарма негизда ирригация ва совхозлар қурилиши бўйича Ўрта Осиё Бош бошқармаси юзага келди. “Фақатгина Мирзачўлда емас, балки ЎзССРнинг бошқа ҳудудларида ҳам янги ерларни ўзлаштириш билан шуғулланиш лозимлиги таъкидланди. Жумладан, бошқа вилоятларда 400 минг гектар ерни ўзлаштириш ва қишлоқ хўжалик оборотида киритиш керак еди.³”

Мирзачўл билан биргаликда марказий Фарғона ерлари ҳам фаоллик билан ўзлаштирилди. Совет ҳокимиятининг аграр сиёсати таъсирида Фарғона водийсида пахтачиликка ихтисослашган хўжаликлар ва туманлар ташкил қилинди. Жумладан, Марказий Фарғонада 1950 йил 5 апрелда Бўз (ҳозирги Бўстон) тумани ташкил қилинган дастлабки йилданок хўжаликлар пахтадан ҳосил олиш ва режани бажариш учун бир қатор амалий ишлар қилинди. Сурхандарё, Зарафшон воҳаларида, Амударё этакларида ҳам йирик ирригация-

² Ҳимматов Ф.ХХ асрнинг 60-70 йилларида Ўзбекистонда пахта яккаҳоқимлигининг кучайиши ва унинг салбий оқибатлари: Магистрлик диссертацияси. – Самарқанд, 2012. – 32бет.

³ Раззоков А. Ўзбекистон пахтачилиги тарихи. – Т.: Ўзбекистон, 1994. – 220бет.

мелиорация ишлари амалга оширилди. Қарши ва Шеробод чўлларига хужум кенг авж олдирилди.

Ирригация ишларининг қизғин тус олдирилиши 1955-1959 йилларда 160 минг га. янги ерларни ишга туширишга имкон берди. Қарорга мувофиқ 1965-йилда Ўзбекистоннинг экин экиладиган майдонлари 350 минг га.га кўпайди. Шу жумладан, суғориладиган ерлар 200 минг га.га ортди. Йирик кўриқ ва бўз ерлар қишлоқ хўжалиги ҳисобига киритилиши республикада пахта экин майдонларини кенгайтиришга ёрдам берди. Лекин, ҳосилдорлик пасайиб кетди. Масалан, 1956 йилда республика бўйича ҳар гектар ердан ўрта ҳисобда 22.0 ц. пахта ҳосили олинган бўлса, 1962-йилда у пасайиб, 19.2 ц.ни ташкил қилди. Кўпгина хўжаликларда ҳосилдорлик бундан ҳам камроқ бўлди.

Ўзбекистонда ҳам, умуман, бутун СССР да бўлганидек, кўриқ ерларнинг оммавий равишда ўзлаштирилиши мўлжалланган натижаларни бермади. Техникадаги камчиликлар туфайли вазият янада чуқурлашди. Пахта етиштириш устувор ҳисоблангани сабабли органлар пахтачиликни механизациялашга асосий эътиборни қаратдилар. Бошқа тармоқлар эса эътибордан четда қолаверди. Бу йилларда Ўзбекистон қишлоқ хўжалик меҳнаткашларининг 90% и асосан жисмоний меҳнат билан шуғулланган. Республиканинг илмий-техникавий имкониятларидан эса етарли даражада фойдаланилмаган.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, пахта яккаҳоқимлиги туфайли илмий жиҳатдан асосланган алмашлаб экиш тизими бузилди. Ўтган асрнинг 60-80 йилларида пахта майдонларига беда ва маккажўхори ҳамда бошқа экинларни алмашлаб экиш атиги 14% ни ташкил этди. Бу аҳволда шу нарса маълумки, асосий ер майдонларига 10 йиллар давомида доимий пахта экиб келинган. Бунинг оқибатида ернинг ҳосилдорлиги йилдан-йилга камайди, унумдорлик пасайди. Пахта майдонларининг йилдан-йилга ошиб бориши аҳолининг полиз экинларига, хўл мевага талабини оширди. Уларнинг бозорлардаги нархи ошиб борди. Бундан ташқари ўлкада экологик ҳолат ёмонлашиб, турли касалликларнинг кўпайди. Республикада оналар ва болалар ўлимининг ортишига олиб келди.

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, Ўзбекистонда етиштирилган пахтанинг 95% и шу ерда қайта ишланмасдан республикадан ташқарига олиб чиқиб

кетилган. Чунки, бу даврда республикада қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи саноат тармоқлари етарли эмас эди. Мустамлакачиларнинг асосий мақсадлари эса тўқимчилик саноатини пахта хомашёси билан таъминлашдан иборат эди. Шундай қилиб, қишлоқ хўжалигида собиқ иттифоқ даврида амалга оширилган пахта яккахокимлиги ўқада жуда кўплаб салбий оқибатларни келтириб чиқарди.

REFERENCES

1. Ҳимматов Ф. XX асрнинг 60-70- йилларида Ўзбекистонда пахта яккахокимлигининг кучайиши ва унинг салбий оқибатлари: Магистрлик диссертацияси.– Самарқанд, 2012. – 66бет.
2. Муртазаева Р. Х. Ўзбекистон тарихи – Т.: Янги аср авлоди, 2003. – 673бет.
3. Раззоқов А. Ўзбекистон пахтачилиги тарихи. – Т.: Ўзбекистон, 1994. – 300бет.
- 4.w.w.w. Архив. уз интернет сайти.
- 5.w.w.w. google.uz.